

Л. КАПТАН, І. ШЕРШУН
(Мукачево)

НАГРОМАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У 50-70-Х РР. НА ЗАКАРПАТТІ

Нинішнє життя нашої держави відрізняється багатством нових проблем, які привертають загальну увагу, широко обговорюються, на кінець, стають фактором повсякденної дійсності. Такими сьогодні стали проблеми вітчизняної історії, культури, проблеми моральності представників державних органів, проблеми народовладдя, гласності, громадянського суспільства, "тіньової" економіки, соціальної справедливості та ін.

Багатство нових проблем – природний наслідок десятиліть замовчування їх в минулому. Відмовляючись бачити труднощі, країна не позбавилась їх, вони нагромаджувались і породжували економічні і соціальні хвороби.

Запропонована увазі читачів стаття – спроба показати динаміку наростання соціально-економічних суперечностей на Закарпатті в 50-70-х рр. в умовах адміністративно-авторитарної системи. Результати наукового дослідження допоможуть визначити можливі шляхи розв'язання проблем сучасного етапу розвитку нашого суспільства. Статтю вирізняє постановка нової проблеми і підходу до її вирішення, поза як на сьогодні немає публікацій, в яких було б це зроблено. Автори не ставлять за мету повністю розв'язати наукову проблему. Вони сподіваються, що читачі внесуть зміни та доповнення чи навіть заперечення в дане наукове дослідження.

Ті обставини, що адміністративно-авторитарна природа господарських і політичних механізмів, які склалися в перші радянські роки на Закарпатті, не змінилися в 50-70 рр. принципово, що суспільні відносини так і не прийшли у відповідність з вимогами після індустріальних років, в свою чергу обумовили половинчатість і недостатність конкретних результатів функціонування цих механізмів після смерті Сталіна. Зростання виробництва, соціальний розвиток, піднесення добробуту, рух культури не припинилися. Але хід прогресу став непропорційним, внутрішньо суперечливим, швидко згасаючим. Легко оновлений, але не перетворений, суспільний механізм забезпечував відносний успіх тільки на окремих напрямках зростання, переважно там, де можливо було екстенсивно продовжувати незавершені індустріальні процеси, які більш-менш піддавалися адміністративно-директивному регулюванню. Там, де справа стосувалася потреб нового часу, переважали тенденції гальмування і застою.

В русі виробництва подібна нерівномірність виступала особливо помітно. Нарощування промислового потенціалу, яке здійснювалося майже такими ж методами, як і раніше, дозволило довести до кінця індустріальні перетворення, які залишалися незавершеними в перші роки радянської влади.

Саме в 50-70 роки Закарпаття перетворилося в індустріально-аграрну область. Завершилися індустріальні зрушення у сфері зайнятості. У промислових галузях в 1978 р. зосереджувалось 145,3 тис. працюючого населення, а не 25,9 тис. як у 1946 р.; у колгоспному виробництві 85,8 тис. [1] (при тому, що в 1978 р. обсяг сільськогосподарського виробництва, не дивлячись на виражену його недостатність порівняно з нормальними потребами області, все ж переважав те, що давало більш багатолюдне село, затиснуте лещатами сталінського режиму). Економіка стала, якщо так можна висловитися, на більшій частині господарського простору; не тому тільки, що промисловість виробляла більше продукції, також і тому, що індустріальною працею була зайнята більшість населення Закарпаття. Деякі вдосконалення суспільних

порядків у 50-70 роки дали можливість просунутися на шляху вперед, досягти набагато вищого рівня продуктивних сил, ніж той, що був у перші роки радянської влади і навіть у 50-ті роки.

Між іншим, теза про все ще не до кінця завершену індустріалізацію тут не випадкова. Деякі зміни в економічних і політичних механізмах виявились достатніми, щоб деякий час розширювати і продовжувати раніше розпочаті процеси. Але таких обмежених змін мало там, де завершення тієї ж індустріалізації ставить більш складні проблеми, які вимагають не екстенсивних, а інтенсивних підходів. Назвемо проблему забезпечення не мінімального ("карткового") достатку продовольства, а його дійсного достатку, характерного для регіонів країн з індустріальним розвитком. Це проблема рівня якості продукції, який відповідає світовим стандартам, розгортання складної сучасної інфраструктури, гарантованої системи обслуговування.

Доцільно зазначити, що однією лише зміною варіантів суспільного ладу в межах авторитарної системи виявилось повністю недостатньо для розв'язання головного об'єктивного завдання теперішнього етапу народногосподарського розвитку - загальної інтенсифікації економіки, розгортання науково-технічної революції, перехід від індустріального до науково-індустріального виробництва.

Без сумніву, в епоху всесвітнього прискорення науково-технічного прогресу Закарпатті дещо домоглися в галузі використання досягнень НТР. Однак, стосовно народного господарства в цілому, процес становлення науково-індустріального виробництва за три десятиліття лише трохи просунувся. Навіть у промисловості в 1979 р. автоматизованими чи хоча б комплексно механізованими були тільки 11 підприємств [2], комплексна механізація, приєднана тут до автоматизації, - це ще тільки наближення до науково-індустріального виробництва. Працею науково-індустріального типу займалось тоді менше 10-15% промислових робітників. У ті ж 50-70 роки 35-40% робітників у промисловості, 55-60% у будівництві, 70-75% у сільському господарстві працювали вручну, не маючи безпосереднього доступу не тільки до науково-індустріальної а і до звичайної індустріальної техніки [3] (підррахунки авторів).

Особливо невтішними виглядали підсумки становлення науково-індустріального процесу в порівнянні з ходом аналогічного процесу в інших регіонах інших країн, не кажучи вже про західні країни. Зокрема, за оцінками групи авторитетних експертів, рівень розвитку електроніки в СРСР був у 6-7 разів нижчий ніж у США, техніки нових матеріалів - у 2 рази [4]. Виходить, що Закарпаттю, яке було у складі СРСР, загрожувало нове відставання за рівнем народногосподарського зростання, що багато в чому нагадувало ситуацію 1946 р. Тоді у краї переважало доіндустріальне виробництво, а у промислово більш розвинутих країнах - індустріальне. Пізніше економіка краю залишалась переважно на незавершеній індустріальній стадії; в той час економіка ряду західних країн уже піднялась на стадію науково-індустріальну.

Але адміністративно-авторитарний механізм сталінського типу - погано чи добре - дозволив Закарпаттю розпочати індустріальні перетворення. Оновлення і часткове вдосконалення цього механізму створило умови, в яких у 50-70-ті роки вдалося продовжити індустріальні зміни. Проте, забезпечити перехід на якісно нову стадію економічного зростання без корінної зміни суспільних порядків виявилось неможливим.

У цьому розумінні недостатньо змінений господарсько-політичний механізм і в області став діяти як механізм гальмування. Варіант адміністративно-авторитарної системи, яка сформувалася в 50-70 роки, просунув економіку вперед у порівнянні з рівнем перших радянських років на Закарпатті, але він же в багатьох відносинах

відкинув край назад у порівнянні з рівнем, досягнутим науково і промислово найбільш розвинутими країнами.

Половинчата відмова від сталінських порядків дуже чітко виявилась і в соціальній сфері. Правда, в деяких показниках зміни добробуту виявились значнішими багатьох інших. На етапі індустріалізації і тим більше при переході до науково-індустріального виробництва вимагається така зміна кваліфікації, культури, особистих якостей спеціалістів, робітників, котра досягається тільки на базі збагачення матеріального і духовного споживання мас. Одночасно пом'якшення політичного режиму в післясталінські роки зумовило постійне і природне прагнення народу до поліпшення життя, стало дійовим фактором суспільного розвитку. Значне піднесення добробуту ставало в цих умовах абсолютною, і причому очевидною, необхідністю. Ця необхідність на відміну від необхідності глибоких економічних реформ і політичної демократизації була усвідомлена партійним і державним керівництвом СРСР. Адміністративний і господарсько-політичний механізм перебудовувався таким чином, що проблеми добробуту, якщо і не перетворювалися насправді в головну мету розвитку, у всякому випадку піднімалися на більш високий рівень в ряді пріоритетів, котрі визначали функціонування економіки. Зростання економіки - нехай і екстенсивне - давало на деякий час практичну можливість більше, ніж в минулому, враховувати ці пріоритети в практиці господарювання і розподілу і на Закарпатті.

Відомі зміни пріоритетів (повернення в бік розв'язання завдань добробуту, як дещо перебільшено говорилося в офіційних державних документах того часу) при зростанні розмірів національного доходу взагалі і в розрахунку на душу населення створили передумови для реального піднесення рівня життя більшості. Порівняно з прямою злиденністю сталінського часу матеріальне становище основної частини населення краю в 60-70-ті роки суттєво поліпшилося. Заробітна плата більшості робітників і службовців, а пізніше і прибутки колгоспників, перестали тяжіти до абсолютного прожиткового мінімуму і поступово піднялись до рівня, який забезпечував значні прошарки населення деяким достатком. Була створена і охопила людей система пенсійного забезпечення по віку - забезпечення досить маленького, але все ж не повністю фіктивною, як це було в середині 50-х років. А з 1964 року введено пенсійне забезпечення і колгоспникам.

Покращились житлові умови: окрема квартира чи окремих будинок перетворювалися у тип міського житла; комунальна тіснота, трущобне житло перестали бути показником добробуту основної маси населення. У народне життя ввійшла сучасна техніка. Телевізор, радіоприймач, холодильник, побутовий газ і інші комунальні зручності склали звичайний елемент повсякденного побуту, а не елемент побуту меншості. В 1965 році в області було продано 8,2 тис. телевізорів, 2,8 тис. холодильників, а в 1970 р., відповідно, 20 тис. і 8,1 тис. [5]. Суттєво змінився одяг, зник відбиток бідності, настільки характерний для одягу і взуття, які приходилося носити основній масі людей у післявоєнний період.

Поліпшилося навіть харчування. М'ясо і молоко - хоч і з перервами, в недостатніх розмірах - з'явилися на столах більшості людей. Між тим, в перші роки радянської влади справа, на відміну від того, що здається нам сьогодні, була набагато серйознішою. Уява про прилавки, що ламалися під продуктами харчування, виникає на основі поширення на всю країну ситуації, яка існувала тільки в деяких великих містах. Але основна частина населення проживала тоді зовсім не у великих центрах, а на Закарпатті в малих містах, селищах і селах. Вживання м'яса зросло з 25 кг на душу населення на початку 50-х до 42, 2 кг в 70-их рр., а молока і молочних продуктів, в тому числі і сиру, на 40-34 % в порівнянні з 1950 р. [6]. Цього було недостатньо, але при всій можливій необ'єктивності статистики, це на разі набагато більше, ніж до смерті

Сталіна. В порівнянні з початком 50-х років (не кажучи вже про роки післявоєнної розрухи) рівень життя змінився якісно, кардинально. В такому порівняльному розумінні (а також у розумінні зростання споживання, про що мова піде далі) можна стверджувати, що разом з хоч і непослідовною і незакінченою зміною господарсько-політичної системи в 50-70-их рр. все ж таки почалася своєрідна революція добробуту, подолання стагнації життєвого рівня.

Однак розвиток навздогін, здійснюваний в рамках недостатньо зміненої адміністративно-авторитарної системи, так і не завершився протягом інших десятиліть. Революція добробуту залишилась незакінченою, неповною. Більше того, її розтягнутість на десятки років означає, що піднесення життєвого рівня тільки періодично набувало дійсно революційного характеру; з роками воно все частіше переходило в повільну еволюцію, повну диспропорцій і суперечностей, що мало кого влаштовувало. Купити м'ясо, молоко, телевізор, холодильник, не кажучи вже про легковий автомобіль, було проблематично, що породжувало спекуляцію. Придбання сучасного чоловічого костюму перетворювалось у завдання, яке не розв'язувалось. Черги за дефіцитними товарами стали постійним явищем.

Половинчатість зрушень в сфері добробуту прямо впливала з обмеженості змін у всій системі суспільних відносин. Відмова від радикальних економічних реформ стримувала зростання виробництва, а отже, і того загального обсягу благ, які знаходяться в розпорядженні суспільства. За офіційними даними, національний дохід в СРСР у розрахунку на душу населення протягом 50-70-х років зріс у нас в 5-6 разів. Однак він залишався суттєво нижчим, ніж у більшості країн Заходу чи навіть в такій соціалістичній країні, як ЧСНР, яка межувала із Закарпаттям [7].

Піднесення добробуту в 50-70-ті роки виглядає переконливо тільки в порівнянні з бідністю 40-х років. Що стосується порівнянь на світовому рівні, цілий ряд показників матеріального рівня життя - оплата праці, харчування, житло, автоматизація побуту - на Закарпатті були, як і раніше, набагато нижчими, ніж на Заході чи ЧСНР, УНР. Однак основні суперечності полягають не в порівняннях з іншими країнами і періодами. Практично і з точки зору політики важливіше інше. Протягом десятиліть реалізація можливих результатів повороту в бік добробуту обмежувалась відсутністю економічних реформ і послідовною демократизацією. Але ніщо в ці роки не стримувало розвиток народних потреб. Ось де відбувся дійсно революційний стрибок. Зростання освіченості і кваліфікації, урбанізація, послаблення загальнонародного страху, збільшення відкритості суспільства, поширення знань про події за кордоном - все це створювало ґрунт для стрімкого злету запитів, для докорінної зміни уявлень про норми та ідеали повсякденного життя. Піднесення добробуту, яке розпочалося - нехай і недостатньо - додатково підштовхувало, прискорювало процес зростання, кількісний і якісний, потреб.

Іншими словами, протягом тридцяти років реальне зростання рівня життя проходило обмежено, причому з уповільненням, тоді як потреби і запити людей зростали природними, необмеженими темпами, які постійно прискорювалися. Фактично за більшістю показників умови життя покращувалися. Але потреби зростали набагато більше. В середньому людина стала заробляти під кінець 70-х рр. 132,7 крб. у місяць, а не 51, 5 крб., як в 1950 р. [8]. Але для задоволення нормальних потреб середній сім'ї з двох дорослих і двох дітей потрібно було, щоб кожний робітник у ній заробляв не менше 400 крб. у місяць [9]. Сучасний трудівник не хотів і не повинен був миритися з тим, що йому доводилось багато років перебиватися в гуртожитках чи жити разом з батьками, а то навіть тулитися в непридатних приміщеннях. Він не бажав терпіти черги, дефіцит, прорахунки у сфері обслуговування. І незадоволення цією ситуацією не ставало меншим від того, що батьки і матері сьгоднішніх закарпатців все

життя обходилися без нормального житла і нормального харчування. Навпаки, значні прошарки населення (якщо не більшість) були задоволені своїм матеріальним станом менше, ніж попереднє покоління. Це тому, що за два-три десятиріччя збільшився розрив між реальними, існуючими умовами життя і життєвим стандартом, життєвим рівнем, який більшість населення стало розглядати в якості нормального і необхідного. Фактичне споживання більшості зросло, але ступінь задоволення потреб знизився.

Незадоволення загострювалось інфляційними явищами, внаслідок яких в руках у населення виявились великі суми грошей, які не мали товарного покриття. У поєднанні з розширенням тіньової економіки зловживання ставало механізмом систематичного перерозподілу прибутків. Виникали незвичні форми диференціації прибутків і власності. Більша частина населення дуже різко реагувала на подібну диференціацію, вважаючи її несправедливою і безпідставною.

1. Народне господарство Закарпатської області. Ювілейний статистичний збірник. – Ужгород, 1978. С.28, 52.
2. Там же – С.41.
3. Там же - С.41-46.
4. Куницын А. Путь к мировому уровню.- Московские новости, 1988, 28 августа, №35, С.12.
5. Народне господарство Закарпатської області. Ювілейний статистичний збірник. – С.143.
6. Народное хозяйство СССР в 1977 году - С.54.
7. Статистический ежегодник стран- членов СЭВ, 1975.- М.,1985.- С.56.
8. Народне господарство Закарпатської області. Ювілейний статистичний збірник. – С.136.
9. Гордон Л.А. Социальная политика в сфере оплаты труда.// Социологические исследования.- 1987.-№4. –С.10.

SUMMARY

L. Kapitan, I. Shershun. Conglomeration of the agricultural and socio-economic contradictions in the 1950-70-ies at the Transcarpathia.

The growth of economic and socio-economic contradictions in Transcarpathia in 50-70 - ies requiring the thorough complex reform coupled with political one has been considered in the article.